

The Role of Religiosity And Religious-Spiritual Conflicts In Predicting Death Anxiety With The Mediation Of Personality Organization

Rohollah bahadori Jahromi*

Fatima Ghanavi**

Masoud Jan Bozorgi***

Abstract

Death anxiety plays an important role in the life and mental health of people. The purpose of the present study is to investigate the multivariate relationship between religiosity, religious-spiritual conflicts and death anxiety. 209 participants answered the questionnaires of this research online and in person through available sampling. The death anxiety scale (Templer, 1970), religiosity (Gluck and Stark, 1965), religious-spiritual conflicts (Exline et al., 2014) and personality organization (Kernberg, 2002) were used to measure the research variables. The research findings were analyzed using multivariate regression analysis and structural equation model. The results of structural equation analysis between variables showed the mediating power of personality organization in explaining the relationship between religiosity and religious-spiritual conflicts and death anxiety index. According to the findings of this research, it is suggested that in future researches, the dimensions of this relationship should be investigated with more accuracy and breadth and with diverse and different tools; Also, it is suggested to design scales that fit Iranian Islamic culture and interventions aligned with religious and cultural teachings about the dimensions of this relationship.

Keywords: Death anxiety, personality organization, religiosity, religious-spiritual conflicts, structural equation analysis.

* Assistant Professor, Qom University of Medical Sciences, Qom, Iran (corresponding author),
bahadorirohollah@yahoo.com.

** Ph.D. student, Sayer, Hohza Research Institute and University, Qom, Iran, f.ghanavi@rihu.ac.ir.

*** Professor, Department of Psychology, Hohza Research Institute and University, Qom, Iran,
psychjan@gmail.com.

نقش دینداری و کشمکش‌های مذهبی-معنوی در پیش‌بینی اضطراب مرگ با میانجی‌گری سازمان شخصیت

روح‌اله بهادری جهرمی*

فاطمه غنوی**

مسعود جان بزرگی***

چکیده

اضطراب مرگ نقش مهمی در زندگی و سلامت روانی افراد دارد. هدف پژوهش حاضر بررسی رابطه چندمتغیری میان دینداری، کشمکش‌های مذهبی-معنوی و اضطراب مرگ است. ۲۰۹ شرکت‌کننده از راه نمونه‌گیری در دسترس به پرسشنامه‌های این پژوهش به صورت آنلاین و حضوری پاسخ دادند. برای سنجش متغیرهای پژوهش از مقیاس اضطراب مرگ (تمپلر، ۱۹۷۰)، دینداری (گلاک و استارک، ۱۹۶۵)، کشمکش‌های مذهبی-معنوی (اکسلاین و همکاران، ۲۰۱۴) و سازمان شخصیت (کرنبرگ، ۲۰۰۲) استفاده شد. یافته‌های پژوهش با بهره‌گیری از تحلیل رگرسیون چندمتغیری و مدل معادله ساختاری تحلیل شد. نتایج تحلیل معادله ساختاری بین متغیرها نشان‌دهنده توان میانجی‌گری سازمان شخصیت در تبیین رابطه میان دینداری و کشمکش‌های مذهبی-معنوی و شاخص اضطراب مرگ بود. با توجه به یافته‌های این پژوهش پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده، ابعاد این رابطه با دقت و گستردگی بیشتر و ابزارهای متنوع و متفاوتی بررسی شود؛ همچنین طراحی مقیاس‌های متناسب با فرهنگ ایرانی اسلامی و مداخلاتی همسو با آموزه‌های دینی و فرهنگی درمورد ابعاد این رابطه پیشنهاد می‌شود. واژگان کلیدی: اضطراب مرگ، سازمان شخصیت، دینداری، کشمکش‌های مذهبی-معنوی، تحلیل معادله ساختاری.

مقدمه و بیان مسئله

مرگ واقعیتی حتمی، انکارناپذیر و قریب‌الوقوع برای همه انسان‌هاست؛ همچنین به دلیل مبهم بودن، پیش‌بینی و کنترل‌ناپذیر بودن آن، ماهیتی ترس‌آور و اضطراب‌برانگیز دارد. همه انسان‌ها از یک‌سو نسبت به این سرنوشت قطعی خود، یعنی مرگ آگاه هستند و از سوی دیگر میل به جاودانگی دارند. موضوع مرگ برای بعضی از افراد به شدت اضطراب‌برانگیز است و برخی دیگر اضطراب کمتری در این باره دارند و نیز برخی از انسان‌ها ممکن است نگرش مثبتی نسبت به مرگ داشته باشند. براساس نظریه مدیریت وحشت،^۱ اضطراب مرگ^۲ یک مسئله جهانی است و انسان‌ها می‌کوشند به وسیله جهان‌بینی‌های فرهنگی، عزت‌نفس و روابط بین‌فردی نزدیک با آن مقابله کنند (دارل و پیش‌چینسکی،^۳ ۲۰۱۶). منظور از اضطراب مرگ، ترس مداوم و زیاد از مرگ یا مردن است؛ بنابراین اضطراب مرگ احساس ناخوشایندی است که از اندیشیدن به مرگ خود و دیگران ناشی می‌شود (موفلای^۴ و همکاران، ۲۰۱۶، ص ۵). در بیان دیگر اضطراب مرگ پدیده‌ای پیچیده است که نشان‌دهنده ترکیبی از احساسات و فرایندهای فکری مختلف می‌باشد و به عنوان وحشت از وخامت حال جسمی و روانی، احساس تنهایی اساسی، تجربه اضطراب جدایی نهایی، غمگینی در مورد فقدان احتمالی خود و نهایت درجه خشم و ناامیدی در مورد وضعیتی مهارنشده تعریف شده است (فایراستون و کتلت،^۵ ۲۰۰۹). یالوم^۶ ترس از مرگ را منبع اصلی اضطراب و ترکیبی از ترس‌های کوچک‌تر و گسسته می‌داند که در مرکز آشفتگی‌های درونی قرار دارد (یالوم، ۲۰۱۴؛ به نقل از خاوار^۷ و همکاران، ۲۰۱۳، ص ۲). وی ترس از مرگ را محرک تعداد زیادی از نشانه اختلالات از جمله اضطراب و افسردگی می‌داند (خیاط و همکاران، ۱۳۹۷). ایوراچ^۸ و همکاران (۲۰۱) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که اضطراب مرگ به عنوان یک ترس اساسی در هسته طیف وسیعی از اختلالات روانی از جمله هیپوکندریا،^۹ اختلال وحشت‌زدگی،^{۱۰} اضطراب جدایی^{۱۱} و افسردگی^{۱۲} حضور دارد.

1. Terror management theory (TMT)
2. death anxiety
3. Darrell & Pyszczynski
4. Muffly
5. Firestone & Catlett
6. Yalom
7. Khawar
8. Iverach
9. Hypochondria
10. Panic disorder
11. Separation anxiety
12. Depression

آنچه بیان شد نشان‌دهنده اهمیت و نقش مسئله اضطراب مرگ در زندگی و تأثیر آن بر سلامت انسان است؛ از این‌رو بررسی عوامل اثرگذار بر اضطراب مرگ، افزون بر کمک به مهار اضطراب مرگ می‌تواند برای درمان و پیشگیری از ایجاد اختلالات مرتبط با آن نیز مؤثر باشد.

مؤلفه‌های مختلفی می‌توانند با اضطراب مرگ ارتباط داشته و بر آن مؤثر باشند. «دینداری»^۱ به معنای باورها، احساسات و اعمال مرتبط با دین (هو و هو،^۲ ۲۰۰۷) یکی از این مؤلفه‌هاست. پژوهش‌های مربوط به مرگ در عرصه روان‌شناسی دین، نتایج آشفته‌ای داشته‌اند. فیفل^۳ ادعا کرد ترس شدید برخی افراد از مرگ ممکن است از دیدگاه‌های مذهبی آنها سرچشمه گیرد؛ بدین منظور با مطالعه‌ای تجربی به تأیید ادعای خود پرداخت. در مقابل، سون^۴ در پژوهش خود با رسیدن به یک نتیجه متناقض اظهار کرد: «کسانی که فعالیت مذهبی بالا و عقاید مذهبی محکم دارند، ترس از مرگ کمتری را تجربه می‌کنند». لمینگ^۵ مطالعات روان‌شناختی و جامعه‌شناختی درباره مرگ را بررسی کرد و پژوهش‌هایی را یافت که رابطه بین دینداری، ترس و اضطراب مرگ را بررسی کرد و به نتایج متناقضی دست یافت؛ بنابراین می‌توان گفت: ظاهر یافته‌های پیشین نشان می‌دهد که مذهب و دینداری در شرایط متفاوت، هم کاهش‌دهنده و هم محرک اضطراب مرگ هستند (علیانسب، ۱۳۸۹). با وجود اینکه برخی مطالعات بر روی زنان مسلمان مصری (السبوه و عبدالخالق،^۶ ۲۰۰۶) و مسلمانان پاکستانی (سهیل و اکرم،^۷ ۲۰۰۲) نشان داد که ایمان مذهبی با اضطراب مرگ ارتباط دارد، اما در بیشتر تحقیقات درباره دینداری، اعتقادات مربوط به مسیحیت و ارتباط آن با اضطراب مرگ مورد توجه بوده است و تحقیقات درباره سایر ادیان به ویژه اسلام و ارتباط آن با اضطراب مرگ ناکافی می‌باشد و به همین دلیل انجام پژوهشی در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد.

«شخصیت»^۸ یکی دیگر از مؤلفه‌های مرتبط با اضطراب مرگ است (احمدی و باقری، ۱۳۹۴؛ فرامرزی و همکاران، ۱۳۹۴؛ خیاط و همکاران، ۱۳۹۷). شخصیت و عوامل تشکیل‌دهنده آن می‌توانند فرد را در برابر تنش‌ها و اضطراب‌ها محافظت یا آسیب‌پذیر کنند. شخصیت هر انسان تعیین‌کننده میزان موفقیت و خشنودی او از زندگی است؛ در واقع شخصیت می‌تواند امکان پیش‌بینی آنچه را فراهم کند که شخص در موقعیتی خاص انجام خواهد داد. پس می‌توان گفت

1. religiosity

2. Ho & Ho

3. fifel

4. son

5. Lemming

6. Al-Sabwah & Abdel-Khalek

7. Suhail & Akram

8. personality

وضعیت سلامت کلی فرد تحت‌تأثیر شخصیت خود و اطرافیانی است که با وی در تعامل هستند. یکی از دسته‌بندی‌های معروف درباره شخصیت، نظریه سازمان شخصیت کرنبرگ^۱ است. وی شخصیت را یک «ساختار نسبتاً پایدار از روابط موضوعی درونی شده» می‌داند. او سازمان شخصیت^۲ را ساختاری سازمان‌یافته، پویا و پایدار می‌داند که کارکردی فراتر از مجموعه صفات خود دارد (هبرت^۳ و همکاران، ۲۰۰۳).

از دیدگاه کرنبرگ سیر منظم رشد به شکل‌گیری شخصیت عادی و سالم می‌انجامد و مشکلاتی که در مراحل رشد رخ می‌دهد، سبب بازداری یا تثبیت رشد شخصیت در آن دوره می‌شود. او شخصیت را در سه سطح روان‌پریشی^۴، مرزی^۵، روان‌آزرده‌خوبی^۶ (یومانس^۷ و همکاران، ۱۳۹۶) متمایز کرده است، کرنبرگ و همکاران براساس سه معیار «آزمون واقعیت»^۸ «غلبه دفاع‌های ابتدایی»^۹ و «گسست هویت»^{۱۰} سه سطح شخصیت فوق‌را معرفی کرده‌اند (مک و یلیامز، ۱۹۹۴).

با جستجو و کاوش، پژوهش‌هایی یافت شد که به بررسی تأثیر سازمان شخصیت بر سایر اختلالات پرداخته بودند؛ مثلاً پژوهش‌هایی که سطح پایین سازماندهی شخصیت را به عنوان یک عامل خطر برای آسیب‌شناسی روانی مانند علائم افسردگی (کواچ و همکاران، ۲۰۲۱)، اضطراب (گورسکا، ۲۰۲۱)، و رفتارهای اعتیادآور (فوش شوبر و همکاران، ۲۰۱۸) شناسایی کردند (به نقل از سیبلا^{۱۱} و همکاران، ۲۰۲۲)، ولی با وجود اهمیت سازمان شخصیت و ارتباط آن با اضطراب مرگ، پژوهشی یافت نشد که مستقیماً به بررسی رابطه اضطراب مرگ و سازمان شخصیت پرداخته باشد؛ بدین سبب انجام تحقیقی که به بررسی رابطه سازمان شخصیت با اضطراب مرگ بپردازد، ضروری به نظر می‌رسد.

«کشمکش‌های مذهبی-معنوی» مؤلفه دیگری است که می‌تواند با اضطراب مرگ و پذیرش یا

-
1. Kernberg
 2. Personality organization
 3. Hébert
 4. psychotic level
 5. Borderline level
 6. neurotic level
 7. Yeomans
 8. reality testing
 9. primitive psychological defenses
 10. identity diffusion
 11. Sibilla

انکار آن در ارتباط باشد. «کشمکش»^۱ به این معناست که امری در باور، عمل یا تجربه کنونی فرد وجود دارد که موجب پدیدایی یا تداوم پریشانی است. پریشانی می‌تواند به صورت یک هیجان منفی بنیادی (مانند غم، خشم، احساس گناه) تجلی یابد یا اینکه به شکل تعارضی درونی تجربه شود که در آن، فرد افکار و احساساتی را تجربه می‌کند که با یکدیگر در تضاد بوده، و به سهولت قابل حل نیست (اکسلاین و همکاران، ۲۰۱۴). در چنین حالتی کشمکش مذهبی-معنوی فرد می‌تواند آثار منفی روان‌شناختی بر جای گذارد (اکسلاین، ۲۰۱۳)^۲. دسته‌بندی رایج و مقبول کشمکش‌های مذهبی-معنوی در روان‌شناسی دین (پارگامنت^۳ و همکاران، ۲۰۱۳؛ اکسلاین و همکاران، ۲۰۱۴) شامل موارد زیر است:

۱. کشمکش‌های مربوط به امور فراطبیعی (الهی و اهریمنی)؛^۲ کشمکش‌های درون‌فردی (اخلاقی، مربوط به شک و تردید و نیز معنای غایی)^۳. کشمکش‌های بین‌فردی (ابراهیمی جمارانی و همکاران، ۱۴۰۱).

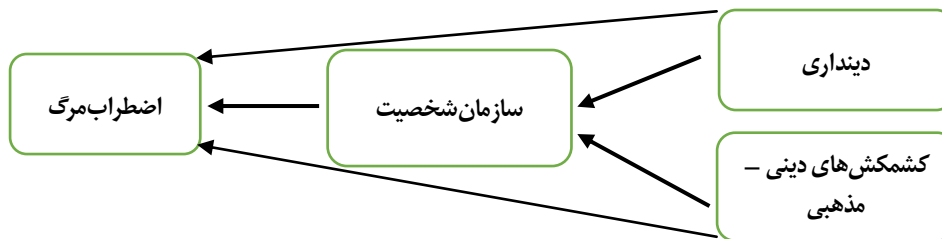
پژوهش‌های فراوانی نشان دادند که کشمکش‌های معنوی-مذهبی، آثار نامطلوبی در بهزیستی روان‌شناختی فرد و پریشانی هیجانی (پارگامنت، ۲۰۱۱؛ پارگامنت و همکاران، ۲۰۱۳)، افسردگی، اضطراب، احساس گناه، ناامیدی، خصومت، نارساکنش‌وری اجتماعی و تمایلات خودکشی (بکراث^۴ و همکاران، ۲۰۲۱)، اضطراب بیشتر، افسردگی، تفکر پارانو یا گونه، وسواس و بدنی‌سازی دارند (الیسون^۵ و همکاران، ۲۰۱۳).

براساس آنچه بیان شد؛ در مطالعات پیشین رابطه اضطراب مرگ با متغیرهای سازمان شخصیت و کشمکش‌های مذهبی-معنوی به طور مستقیم بررسی نشده و پژوهش‌هایی نیز که به بررسی رابطه دینداری و متغیرهای مربوط به دین با اضطراب مرگ پرداخته‌اند، دچار ابهام و تناقض هستند؛ بر این اساس به نظر می‌رسد بررسی متغیرهای میانجی (مانند سازمان‌شخصیت) بین دینداری، کشمکش‌های معنوی-مذهبی و اضطراب مرگ بتواند به روشن شدن این رابطه کمک کند.

هدف پژوهش حاضر بررسی رابطه دینداری، کشمکش‌های مذهبی-معنوی و اضطراب مرگ با میانجی‌گری متغیر سازمان شخصیت است؛ به عبارت دیگر براساس مدل پیشنهادی این پژوهش

1. struggle
2. Exline
3. Pargament
4. Bockrath
5. Ellison

متغیر سازمان شخصیت به عنوان یک عامل میانجی در نظر گرفته می‌شود تا نوع رابطه مستقیم و غیرمستقیم کشمکش‌های معنوی-مذهبی و دینداری بر اضطراب مرگ را روشن‌تر نماید؛ بدین ترتیب فرضیه اصلی پژوهش این است که کشمکش‌های معنوی-مذهبی و دینداری با واسطه‌گری سازمان شخصیت، اضطراب مرگ را پیش‌بینی می‌کند. مدل پیشنهادی در شکل ۱ نمایش داده می‌شود.

شکل ۱: مدل پیشنهادی پژوهشی از نحوه تأثیرگذاری دینداری و کشمکش‌های دینی-مذهبی بر اضطراب مرگ با میانجی‌گری سازمان شخصیت

روش

پژوهش حاضر از نوع تحلیل رگرسیون و تعیین معادله ساختاری است. جامعه آماری شامل دانشجویان و طلاب مشغول به تحصیل هستند. از این جامعه ۲۰۹ نفر با شیوه نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و با آگاهی و رضایت، پرسشنامه پژوهش را تکمیل کردند. شرکت‌کنندگان ۱۳۱ زن و ۷۸ مرد با میانگین سن ۳۳ سال و اکثریت متأهل بودند. از نظر تحصیلات، بیشترین فراوانی را افراد دارای مدرک کارشناسی (۵۲/۶ درصد) داشتند.

ابزار

پرسشنامه اضطراب مرگ^۱ (DAS): تمپلر^۲ این پرسشنامه را در سال ۱۹۷۰ معرفی کرد که شامل پانزده سؤال است. مقیاس سنجش اضطراب مرگ تمپلر، یک پرسشنامه استاندارد در سطح جهان بوده و در کشور ایران نیز ترجمه، تحلیل عاملی و اعتباریابی شده است؛ برای مثال در پژوهشی با عنوان «تحلیل عاملی سؤال‌های مقیاس اضطراب مرگ» که در سال ۱۳۸۰ بر روی ۱۳۸ دانشجویان در شهر اهواز انجام شد، همسانی درونی ۰/۷۳٪ گزارش شد (رجبی و بحرانی، ۱۳۸۰). مسعودزاده

1. Death Anxiety Scale

2. Templer

و همکاران در پژوهش خود ضریب همبستگی سؤالات مقیاس اضطراب مرگ تمپلر را ۰/۹۵ گزارش کردند (میرحسینی و همکاران، ۱۳۹۹).

پرسشنامه دینداری^۱ (RS): این پرسشنامه را گلاک و استارک^۲ (۱۹۶۵) برای سنجیدن نگرش‌ها و باورهای دینی و دینداری ساختند. برای استاندارد شدن، این پرسشنامه در کشورهای مختلف اروپا، آمریکا، آفریقا و آسیا و بر روی پیروان ادیان مسیحیت، یهودیت و اسلام اجرا شده (طالبان، ۱۳۷۷) و با دین اسلام نیز انطباق یافته است. پرسشنامه حاضر یک سنجه پنج بعدی و شامل ابعاد پنج‌گانه اعتقادی، عاطفی، پیامدی، مناسکی و فکری است. البته بنا به نقل سراج‌زاده بُعد فکری دین به دلیل وسعت تبلیغات در ایران حذف شده است. پرسشنامه دینداری ۲۶ گویه دارد. مطالعات مختلف درباره این پرسشنامه گویای اعتبار بالایی آن در ابعاد مختلف است. در یکی از این مطالعات بر روی دانشجویان آلفای کلی پرسشنامه ۰/۸۳ بوده است؛ همچنین این آزمون به دلیل استاندارد بودن دارای پایایی بالایی است (سراج‌زاده و پویافر، ۱۳۸۷).

پرسشنامه کشمکش‌های مذهبی-معنوی^۳ (RSSS): این پرسشنامه رابطه امور مذهبی و معنوی را می‌سنجد. این مقیاس توسط اکسلاین و همکاران (۲۰۱۴) معرفی شد و متشکل از ۲۶ ماده و شش زیرمقیاس و براساس طیف لیکرت است. زیرمقیاس‌های این پرسشنامه مطابق با تقسیم‌بندی ارائه شده متشکل از کشمکش‌های الهی، اهریمنی، بین‌فردی، اخلاقی، شک‌و‌تردید و معنای غایی است. آنها نخست در مطالعه‌ای بر روی دو نمونه بزرگسال به حجم‌های ۴۰۰ و ۴۸۳ نفر به واسطه تکنیک‌های تحلیل عاملی به پالایش بانک گویه‌ها پرداختند و در نهایت ۲۶ گویه (پنج گویه زیرمقیاس الهی، چهار گویه زیرمقیاس اهریمنی، پنج گویه زیرمقیاس بین‌فردی، چهار گویه زیرمقیاس اخلاقی، چهار گویه زیرمقیاس معنای غایی و چهار گویه زیرمقیاس شک و تردید) در مقیاس نهایی باقی ماند. سپس در مطالعه دیگری بر روی ۱۱۴۱ دانشجوی دوره کارشناسی با استفاده از تحلیل عامل تأییدی به واسطه نرم‌افزار AMOS به برازش مدل شش عاملی پرداختند که نتایج آن بیانگر برازش خوب این مدل بود (ابراهیمی جمارانی، ۱۴۰۱).

پرسشنامه سازمان‌شخصیت^۴ (POS): کرنبرگ (۲۰۰۲) این پرسشنامه را طراحی و اعتباریابی کرده است که شامل ۳۷ گویه بسته‌پاسخ براساس طیف پنج درجه‌ای لیکرت می‌باشد. پرسشنامه سه زیرمقیاس «آزمونگری واقعیت»، «دفاع‌های روان‌شناختی نخستین» و «سردرگمی هویت» را

1. religiosity Scale

2. Glock & Stark

3. the religious and spiritual struggles scale

4. personality organization questionnaire

می‌سنجد. شاکر (۱۳۹۷) این پرسشنامه را در ایران اعتباریابی کرده است. نمره پایین‌تر در این مقیاس نشانه سالم‌تر بودن سازمان‌شخصیت افراد می‌باشد.

یافته‌ها

از ۲۰۹ شرکت‌کننده در این پژوهش، ۱۳۱ نفر زن (۶۲/۷ درصد) و ۷۸ نفر مرد (۳۷/۳ درصد) بودند. میانگین سن شرکت‌کنندگان ۳۳ سال و بیشتر آنها متأهل (۷۵/۱ درصد) بودند. ۱۱۰ نفر از شرکت‌کنندگان (۵۲/۶ درصد) دارای تحصیلات لیسانس، ۵۱ نفر (۲۴/۴ درصد) فوق لیسانس، ۱۶ نفر (۷/۷ درصد) دارای تحصیلات حوزوی، ۱۵ نفر (۷/۲ درصد) دیپلم، ۸ نفر دکتری (۳/۸ درصد)، ۶ نفر (۲/۹ درصد) زیردیپلم و ۲ نفر (۱ درصد) فوق‌دیپلم بودند؛ هم‌چنین ۹۴ نفر (۴۵ درصد) بیکار و ۱۱۵ نفر (۵۵ درصد) شاغل بودند.

داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS در قالب شاخص‌های آماری توصیفی و استنباطی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت؛ بدین صورت که پس از استخراج داده‌ها، نخست ویژگی‌های جمعیت‌شناختی اعضای نمونه تحلیل و ارائه گردید و سپس داده‌ها در قالب روش‌های مختلف آماری شامل روش‌های آماری توصیفی و استنباطی به کمک نرم‌افزار AMOS تجزیه و تحلیل شد.

پیش از انجام تحلیل‌های آماری، پیش‌فرض‌های ضروری شامل نرمال بودن داده‌ها، خطی بودن رابطه بین متغیرها و نبود داده پرت مورد بررسی قرار گرفت؛ نتایج نشان داد پیش‌فرض‌های آماری برقرار است. در جدول ۱ شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش به نمایش گذاشته می‌شود.

جدول ۱: شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیر	بعد	میانگین	انحراف استاندارد	دامنه
دینداری اعتقادی		۲۵/۶۸	۲/۹۲	۲۸-۱۴
دینداری تجربی		۱۹/۲۷	۳/۲۹	۲۴-۵
دینداری پیامدی		۱۶/۰۸	۵/۶۲	۲۴-۲
دینداری مناسکی		۱۶/۹۹	۴/۵۹	۲۸-۲
آزمون‌گری واقعیت		۲۰/۰۸	۴/۴۶	۳۵-۹
دفاع‌های روانشناختی نخستین		۲۱/۸۲	۶/۴۱	۴۰-۸
سردرگمی هویت		۳۴/۶۲	۱۰/۴۵	۶۸-۱۹
کشمکش مربوط به خداوند		۲/۰۲	۲/۴۴	۱۲-۰
کشمکش اهریمن		۲/۱۹	۲/۵۸	۱۵-۰

دامنه	انحراف استاندارد	میانگین	بعد	متغیر
۱۲-۰	۲/۶۶	۲/۵۴	کشمکش بین شخصی	کشمکش‌های دینی
۱۵-۰	۳/۴۳	۶/۰۵	کشمکش اخلاقی	
۱۶-۰	۳/۰۶	۲/۴۲	کشمکش مربوط به تردید	
۱۴-۰	۲/۸۶	۲/۷۴	کشمکش مربوط به معنای غایی	
۳-۰	۱/۱۴	۱/۵۷	ترس از مرگ	
۴-۰	۱/۳۰	۲/۱۹	ترس از درد و بیماری	
۳-۰	۰/۸۳	۱/۰۶	افکار مربوط به مرگ	اضطراب مرگ
۳-۰	۱	۱/۷۶	زمان گذرا و زندگی کوتاه	
۳-۰	۰/۶۷	۰/۹۶	ترس از آینده	

در این پژوهش به منظور بررسی کلی رابطه بین متغیرها از مدل معادله ساختاری بهره گرفته شد؛ با توجه به آنکه پایه و اساس مطالعات مبنی بر معادله ساختاری، همبستگی بین متغیرها است، در جدول ۲ ماتریس همبستگی خرده‌مقیاس‌های پژوهش ارائه می‌شود.

جدول ۲: ماتریس همبستگی خرده‌مقیاس‌های پژوهش

17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	خرده‌مقیاس‌ها
																1	۱. دینداری اعتقادی
															1	0.72**	۲. دینداری تجربی
														1	0.43**	0.63**	۳. دینداری پیامدی
													1	0.54**	0.47**	0.55**	۴. دینداری مناسکی
												1	-0.20**	-0.16*	-0.14*	-0.08	۵. آزمون‌گری واقعیت
											1	0.47**	-0.20**	-0.06	0.02	0.00	۶. دفاع‌های روانشناختی نخستین
										1	0.49**	0.49**	-0.17**	-0.09	-0.06	-0.11	۷. سردرگمی هویت
									1	0.35**	0.41**	0.28**	-0.29**	-0.19**	-0.29**	-0.27**	۸. کشمکش مربوط به خداوند
								1	0.50**	0.48**	0.35**	0.30**	-0.05	0.01	-0.04	0.01	۹. کشمکش اهریمن
							1	0.32**	0.51**	0.32**	0.31**	0.30**	-0.49**	-0.56**	-0.46**	-0.59**	۱۰. کشمکش بین شخصی
						1	0.36**	0.38**	0.36**	0.21**	0.52**	0.21**	-0.12	-0.11	-0.03	0.01	۱۱. کشمکش اخلاقی
					1	0.52**	0.55**	0.38**	0.64**	0.39**	0.57**	0.29**	-0.35**	-0.26**	-0.29**	-0.23**	۱۲. کشمکش مربوط به تردید
				1	0.71**	0.48**	0.54**	0.38**	0.62**	0.41**	0.49**	0.30**	-0.39**	-0.33**	-0.29**	-0.29**	۱۳. کشمکش مربوط به معنای غایی
			1	0.21**	0.25**	0.20**	0.10	0.08	0.26**	0.03	0.27**	0.12	-0.08	0.06	-0.03	0.07	۱۴. ترس از مرگ
		1	0.43**	0.30**	0.24**	0.18**	0.19**	0.14*	0.25**	0.25**	0.36**	0.31**	-0.24**	-0.20**	-0.15*	-0.10	۱۵. ترس از درد و بیماری
	1	0.40**	0.36**	0.19**	0.20**	0.15*	0.07	0.19**	0.26**	0.16*	0.27**	0.13*	-0.17*	0.07	-0.02	0.06	۱۶. افکار مربوط به مرگ
1	0.11	0.25**	0.13*	0.27**	0.21**	0.28**	0.22**	0.11	0.18**	0.29**	0.24**	0.28**	-0.01	-0.11	-0.02	-0.08	۱۷. زمان گذرا و زندگی کوتاه
0.14*	0.22**	0.22**	0.29**	0.21**	0.28**	0.25**	0.15*	0.07	0.19**	0.15*	0.18**	0.19**	-0.19**	-0.02	-0.06	0.02	۱۸. ترس از آینده

P<0/05 * p<0/01 **

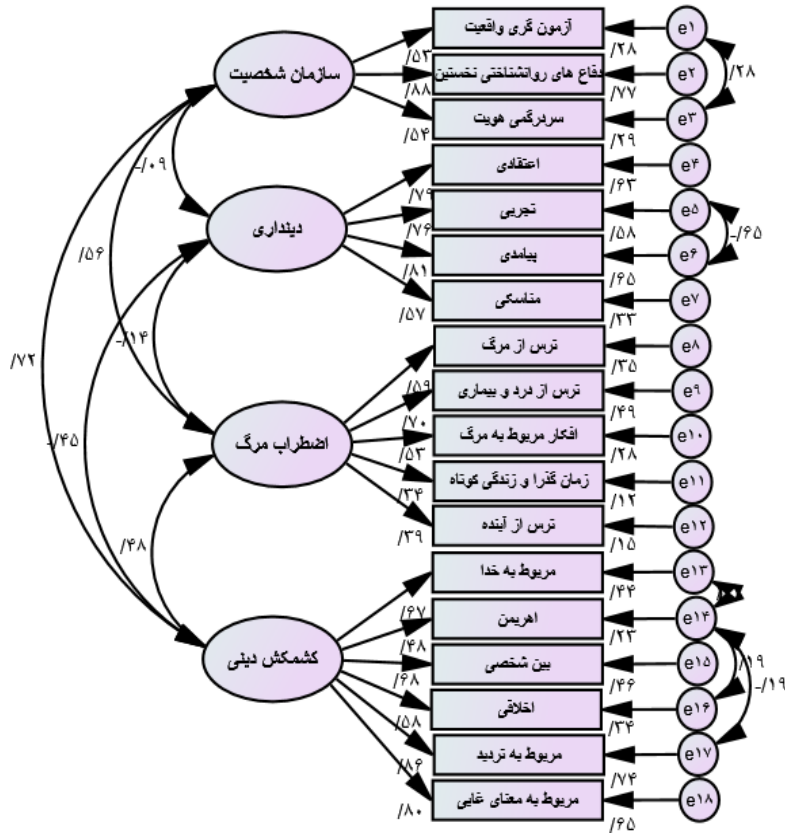
جدول ۳: همبستگی متغیرهای پژوهش

متغیرها	۱	۲	۳	۴
۱. دینداری	۱			
۲. سازمان‌شخصیت	-0.180**	۱		
۳. کشمکش دینی	-0.374**	0.572**	۱	
۴. اضطراب مرگ	-0.123	0.388**	0.400**	۱

P<0/05 * p<0/01 **

چنان‌که جدول ۳ نشان می‌دهد، دینداری با سازمان‌شخصیت و کشمکش دینی همبستگی منفی و معنادار دارد، ولی با اضطراب مرگ همبستگی معنادار ندارد، همچنین کشمکش دینی با سازمان‌شخصیت و با اضطراب مرگ همبستگی مثبت و معنادار دارد؛ افزون بر این، سازمان‌شخصیت و اضطراب مرگ همبستگی مثبت و معنادار دارند.

پس از بررسی همبستگی مقیاس‌ها و خرده‌مقیاس‌های پژوهش مدل اندازه‌گیری، طراحی و داده‌ها بررسی شدند. چگونگی برازش مدل اندازه‌گیری پژوهش به وسیله تحلیل عاملی تأییدی با استفاده از نرم‌افزار AMOS نسخه ۲۴ مورد ارزیابی قرار گرفت. شکل ۲ مدل اندازه‌گیری پژوهش و پارامترهای آن با استفاده از داده‌های استاندارد را نشان می‌دهد. بررسی شاخص‌های برازندگی به‌دست آمده نشان داد که مدل اندازه‌گیری با داده‌ها، برازش قابل قبولی دارد (جدول ۴).

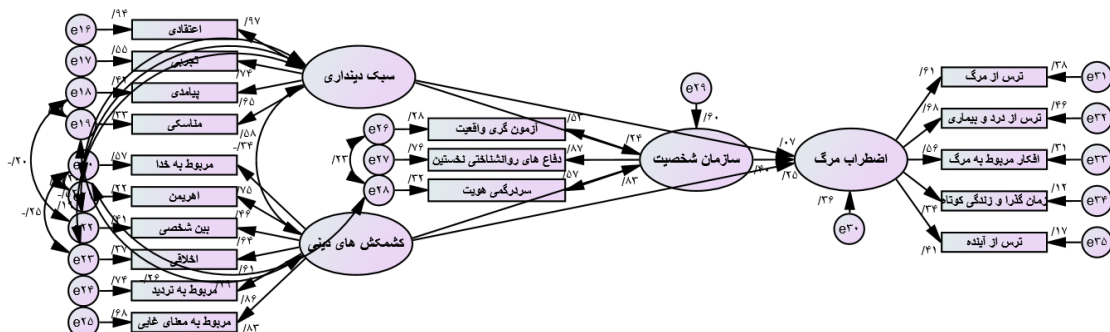

شکل ۲: مدل اندازه‌گیری پژوهش و پارامترهای آن با استفاده از داده‌های استاندارد

جدول ۴: شاخص‌های برازش مدل ساختاری پژوهش

شاخص	RMSEA	GFI	AGFI	CFI	IFI	P	X ²	D.F	X ² /DF
مقدار	۰/۰۹	۰/۸۵	۰/۸۰	۰/۸۵	۰/۸۵	۰/۰۰۰	۳۳۱/۶۱	۱۲۴	۲/۶۷

در ادامه مدل ساختاری پژوهش، طراحی (شکل ۳) و شاخص‌های برازندگی مورد ارزیابی قرار گرفت. در مدل ساختاری این پژوهش چنین فرض شده بود که دینداری و کشمکش‌های دینی با میانجی‌گری سازمان‌شخصیت اضطراب مرگ را پیش‌بینی می‌کند. چگونگی برازش مدل ساختاری با استفاده از روش مدل‌یابی معادله ساختاری مورد آزمون قرار گرفت؛ همچنین با ایجاد کوواریانس بین نشانگرها، مدل ساختاری اصلاح و شاخص‌های برازندگی بهبود یافت (جدول ۵).

شکل ۳: مدل ساختاری پژوهش

جدول ۵: شاخص‌های برازش مدل ساختاری پژوهش

شاخص	RMSEA	GFI	AGFI	CFI	IFI	P	X^2	D.F	X^2/DF
مقدار	۰/۰۶	۰/۹۰	۰/۸۵	۰/۹۳	۰/۹۶	۰/۰۰۰	۲۳۳/۲۰۰	۱۱۹	۱/۹۶

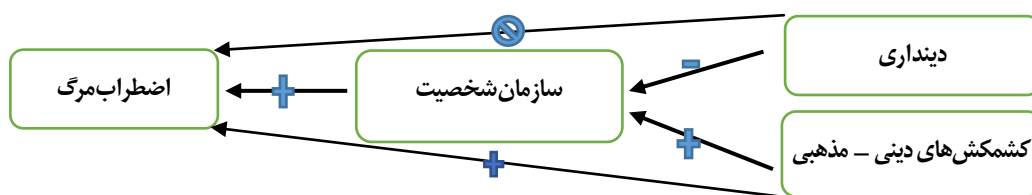
براساس نتایج جدول ۶ مسیر مستقیم دینداری به اضطراب مرگ معنادار نیست، ولی مسیر غیر مستقیم دینداری به اضطراب مرگ از راه میانجی‌گری سازمان شخصیت در سطح ۰/۰۱ معنادار است (۰/۰۹) که نشان‌دهنده اهمیت مسیر غیر مستقیم می‌باشد؛ همچنین مسیر مستقیم کشمکش‌های دینی به اضطراب مرگ معنادار نیست، ولی مسیر غیر مستقیم آن از راه میانجی‌گری سازمان شخصیت در سطح ۰/۰۱ معنادار است (۰/۳۳) که نشان‌دهنده اهمیت متغیر میانجی در این مدل می‌باشد؛ بدین ترتیب فرضیه پژوهش، یعنی میانجی‌گری سازمان شخصیت در رابطه بین دینداری و کشمکش‌های دینی با اضطراب مرگ تأیید می‌شود.

جدول ۶: ضرایب مسیر مستقیم و غیرمستقیم بین متغیرهای پژوهش در مدل پژوهش

مسیر علی	ضریب مسیر	نسبت بحرانی	سطح معناداری
مسیر مستقیم دینداری ← اضطراب مرگ	۰/۰۷	۰/۷۶	۰/۴۴
مسیر مستقیم کشمکش‌های دینی ← اضطراب مرگ	۰/۲۵	۱/۴۶	۰/۱۴
مسیر مستقیم دینداری ← سازمان شخصیت	۰/۲۴	۳/۲۸	۰/۰۰
مسیر مستقیم کشمکش‌های دینی ← سازمان شخصیت	۰/۸۳	۶/۷۶	۰/۰۰
مسیر مستقیم سازمان شخصیت ← اضطراب مرگ	۰/۴۰	۲/۳۴	۰/۰۱
مسیر غیر مستقیم دینداری ← اضطراب مرگ	۰/۰۹	—	—
مسیر غیر مستقیم کشمکش‌های دینی ← اضطراب مرگ	۰/۳۳	—	—

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف پیش‌بینی اضطراب مرگ براساس متغیرهای دینداری و کشمکش‌های مذهبی-دینی با میانجی‌گری سازمان شخصیت انجام شد. فرضیه اصلی پژوهش این بود که متغیرهای دینداری و کشمکش‌های مذهبی-دینی از راه میانجی‌گری سازمان شخصیت می‌توانند اضطراب مرگ را پیش‌بینی کنند که با نتایج به دست آمده، فرضیه پژوهش تأیید شد.

شکل ۴: همبستگی بین مؤلفه‌های پژوهش

پژوهش حاضر در پی رفع ابهام و اثبات معناداری مسیر غیرمستقیم رابطه دینداری با اضطراب مرگ از راه میانجی‌گری سازمان شخصیت است. مروری بر ادبیات پژوهشی در این حوزه شواهد متنوعی درباره رابطه میان دینداری و اضطراب مرگ نشان می‌دهد که برخی گویای همبستگی مثبت دینداری و اضطراب مرگ (سلیم و سلیم،^۱ ۲۰۲۰)، تعداد کمی نشان‌دهنده همبستگی منفی (مارین،^۲ ۲۰۱۹) و تعدادی نبود رابطه بین این دو متغیر (بیکن^۳ و همکاران، ۲۰۱۹) را گزارش کرده‌اند؛ برای مثال الیس و همکاران (۲۰۱۳) در یک مطالعه مروری با بررسی ۱۰۸ مقاله، یافته‌های غیرقطعی و مبهم در رابطه بین دو متغیر دینداری و اضطراب مرگ را مطالعه کردند. آنها به این نتیجه رسیدند که همبستگی منفی بین متغیر دینداری و اضطراب مرگ به وسیله نمونه‌هایی ایجاد می‌شود که از نظر مذهبی دارای انحراف هستند؛ برای مثال حدود ۴۲ درصد از این مطالعات تنها افرادی را دربرمی‌گیرند که بسیار مذهبی یا کمی مذهبی بودند. جونگ^۴ و همکاران (۲۰۱۸) با مرور صد مطالعه به این نتیجه رسیدند که اضطراب مرگ مرضی در میان افراد بسیار غیرمذهبی و نیز بسیار مذهبی، بسیار پایین‌تر گزارش شده و در افراد با پایبندی مذهبی متوسط، اضطراب مرگ با مقدار بالا ثبت شده است. الیس و وهاب^۵ (۲۰۱۳)، دلایل نتایج متناقض و مبهم مطالعات در این

1. Saleem & Saleem

2. Marin

3. Bakan

4. Jong

5. Ellis & Wahab

زمینه را ناشی از سه مؤلفه می‌داند: الف) حجم نمونه؛ نبود همبستگی و همبستگی معکوس در مطالعات با حجم کم و همبستگی مثبت و روابط منحنی در مطالعات با حجم نمونه بالا وجود دارد؛ ب) نبود نمونه‌برداری از طیف کاملی از دینداران (افراد مذهبی و غیرمذهبی)؛ ج) نحوه بررسی ابعاد مختلف دینداری و عملیاتی شدن دینداری در پژوهش.

همان‌گونه که در شکل ۴ نمایان است، رابطه دینداری و اضطراب مرگ در پژوهش حاضر همسو با نتایج متناقض تحقیقات پیشین، مبهم است؛ اما مدل پیشنهادی نشان می‌دهد زمانی که متغیر سازمان شخصیت وارد این رابطه می‌شود، دینداری از راه میانجی‌گری سازمان شخصیت می‌تواند اضطراب مرگ را پیش‌بینی کند.

همچنین متغیر دینداری با نمره سازمان شخصیت، همبستگی منفی و معنادار دارد. سایر پژوهش‌هایی که به بررسی رابطه دین و شخصیت پرداخته‌اند، به نتایج مبهم و متناقضی دست یافته‌اند (حافظی و همکاران، ۲۰۱۴؛ سانسون و همکاران، ۲۰۱۲؛ صادقی و همکاران، ۱۳۹۸؛ قاسمی و همکاران، ۱۳۹۸). به نظر می‌رسد مهم‌ترین دلیل تناقض‌ها، ابهام در چیستی و ماهیت دین و ابزار سنجش آن است (الباسیونی^۱ و همکاران، ۲۰۱۱).

یافته‌های این پژوهش در مورد مشاهده رابطه منفی بین دینداری و سازمان شخصیت با برخی از پژوهش‌های پیشین در این زمینه همسو است (حافظی و همکاران، ۲۰۱۴؛ سانسون^۲ و همکاران، ۲۰۱۲). این مطالعات نشان داده‌اند که سطح بالاتر دینداری با برخی از ویژگی‌های مهم و مشترک افراد با شخصیت آسیب دیده مرتبط است (اسپنسر^۳ و همکاران، ۲۰۱۲، میلر^۴ و همکاران، ۲۰۱۲؛ گاندرسون^۵ و همکاران، ۲۰۱۱؛ لیخسنرینگ^۶ و همکاران، ۲۰۱۱؛ به نقل از حافظی و همکاران، ۲۰۱۴). این یافته را می‌توان چنین تبیین کرد: سبک دینی و دینداری افراد با نمره بالا در سازمان شخصیت که تحت تأثیر ناکامی‌های تحولی ابتدائی زندگی قرار دارند، به صورتی شکل گرفته است که از انجام رفتارها و مناسک دینی اجتناب می‌کنند (سانسون^۷ و همکاران، ۲۰۱۲). این افراد به دلیل آسیب در رابطه با مراقب اولیه خود و تعمیم احساس و باورهای خود به خدا، وی را موجودی غیرقابل اعتماد و اتکا می‌دانند. ایندر و کالیگوس^۸ در

1. El-Bassiouny
2. Sansone
3. Spencer
4. Miller
5. Gunderson
6. Leichsenring
7. Sansone
8. Inder & Caligos

پژوهش خود، ارتباط معناداری را بین نمره بالا در سازمان شخصیت و بی‌خدایی و نبود دینداری یافتند (زاهدیان و همکاران، ۱۴۰۱).

همچنین با توجه به شکل ۴، بین متغیرهای سازمان شخصیت و اضطراب مرگ همبستگی مثبت و معنادار یافت شد. با وجود اهمیت سازمان شخصیت و ارتباط آن با اضطراب مرگ در جستجوی صورت‌گرفته، پژوهشی یافت نشد که مستقیماً به بررسی رابطه اضطراب مرگ و سازمان شخصیت پرداخته باشد، اما پژوهش‌هایی وجود دارند که به بررسی تأثیر سازمان شخصیت بر اختلالات دیگر پرداخته‌اند، مثلاً در برخی تحقیقات سطح پایین سازماندهی شخصیت به عنوان یک عامل خطر برای آسیب‌شناسی روانی مانند علائم افسردگی، اضطراب و رفتارهای اعتیادآور شناسایی شد (به نقل از سیبلا و همکاران، ۲۰۲۲). البته مطالعات نسبتاً زیادی به بررسی رابطه اضطراب مرگ و پنج عامل شخصیت نئو پرداخته‌اند (احمدی و باقری، ۱۳۹۴ و فرامرزی و همکاران، ۱۳۹۴). این یافته را می‌توان چنین تبیین کرد که افراد روان‌آزرده‌خوی به دلیل ویژگی‌هایی چون نگرانی، نایمنی و عصبی بودن مستعد افسردگی، اضطراب و سرزنش خود هستند (شولتز، ۲۰۰۵؛ به نقل از محمدی و شاه‌کرمی، ۱۳۹۷). با توجه به آنکه این افراد، آمادگی بیشتری برای تجربه عواطف منفی از جمله ترس و اضطراب دارند و ضعیف‌تر از دیگران با استرس کنار می‌آیند، انتظار می‌رود که نسبت به موضوع مرگ نیز اضطراب بیشتری را تجربه کنند (خیاط و همکاران، ۱۳۹۷).

با توجه به شکل ۴، مسیر مستقیم کشمکش‌های مذهبی به اضطراب مرگ در مدل مورد بررسی این پژوهش معنادار نیست، ولی مسیر غیرمستقیم آن از راه میانجی‌گری سازمان شخصیت معنادار است؛ همچنین کشمکش دینی با سازمان شخصیت و اضطراب مرگ همبستگی مثبت و معنادار دارد. یافته اخیر همسو با نتایج برخی مطالعات پیشین است؛ برای نمونه مطالعاتی رابطه مثبت بین کشمکش‌های مذهبی و اضطراب مرگ در بیماران لاعلاج قلبی (ادموندسون^۱ و همکاران، ۲۰۰۸)، افسردگی (اسمیت^۲ و همکاران، ۲۰۰۳)، اضطراب (مک‌کانل^۳ و همکاران، ۲۰۰۶)، اختلالات اجتماعی، افسردگی، خلق منفی، اضطراب و احساس گناه (آنو و واسکونسلز^۴، ۲۰۰۵) و تمام معیارهای پریشانی مانند افسردگی، افکار پارانوئید، اضطراب (مک‌کانل و همکاران، ۲۰۰۶) یا

1. Edmondson

2. Smith

3. McConnell

4. Ano & Vasconcelles

بسیاری از شاخص‌های پریشانی عاطفی را نشان دادند (زارزیکا و همکاران، ۲۰۱۷ و اکسلاین،^۱ ۲۰۱۳).

همچنین در پژوهش حاضر همبستگی مثبت و معنادار کشمکش مذهبی با سازمان شخصیت مشاهده شد، ولی با وجود جستجوی نویسندگان، پژوهشی یافت نشد که به طور مستقیم رابطه سازمان شخصیت و کشمکش‌های مذهبی را بررسی کند. البته مطالعاتی در رابطه با شخصیت و کشمکش‌های مذهبی صورت گرفته که در بیشتر آنها به بررسی رابطه پنج عامل شخصیتی نئو با کشمکش‌های مذهبی پرداخته شده است. این مطالعات نشان می‌دهند که بین پنج عامل شخصیت و برخی از شکل‌های کشمکش‌های مذهبی ارتباط وجود دارد (گرابس^۲ و همکاران، ۲۰۱۳، وود^۳ و همکاران، ۲۰۱۰؛ آنو و پارگامنت، ۲۰۱۳، گرابس و همکاران، ۲۰۱۳، وود و همکاران، ۲۰۱۰؛ سیاروکی و برلسفورد،^۵ ۲۰۰۹؛ به نقل از ویلت و همکاران، ۲۰۱۶).

رابطه مشاهده شده میان دینداری و کشمکش‌های مذهبی با اضطراب مرگ از راه سازمان شخصیت با نظریه مدیریت وحشت تبیین پذیر است. براساس این نظریه پذیرش جهان‌بینی‌های فرهنگی که به جهان و فعالیت‌های انسانی معنا می‌بخشند، سبب ایجاد حرمت خود^۶ و اطمینان از معناداری زندگی در نهایت می‌شود. این جهان‌بینی‌ها به افراد اطمینان می‌دهند که مرگ پایان آنها نخواهد بود و در نتیجه ترس از مرگ از بین می‌رود (سولومون^۷ و همکاران، ۱۹۹۱). آزمایش‌های تجربی نشان داده‌اند که جهان‌بینی‌های دینی و دینداری کارآمد می‌توانند افکار مربوط به مرگ را در موقعیت‌هایی کاهش دهند که فرد در معرض مرگ قرار دارد (جوناس و فیشر،^۸ ۲۰۰۶؛ به نقل از ادموندسون و همکاران، ۲۰۰۸). افرادی که جهان‌بینی‌های مذهبی و دینداری مؤثر را پذیرفته‌اند، دارای آسایش مذهبی (در مقابل کشمکش مذهبی)، دیدگاهی خوشایند و منظم نسبت به جهان و جایگاه خود در آن، وعده مفهوم ابدی زندگی و خودارزشمندی هستند (باومیستر،^۹ ۱۹۹۱؛ به نقل از ادموندسون و همکاران، ۲۰۰۸). پژوهش‌های مختلفی کارکرد سلامت بخش دین را ثابت کرده‌اند (جورج و همکاران، ۲۰۰۲؛ هیل و پارگامنت، ۲۰۰۳؛ کونینگ و همکاران، ۲۰۰۱؛

1. Exline

2. Grubbs

3. Wood

4. Ano & Pargament

5. Ciarrocchi & Brelsford

6. Self steem

7. Solomon

8. Jonas & Fischer

9. Baumeister

لارسون و لارسون، ۲۰۰۳؛ به نقل از پارک و اسلاتری،^۱ (۲۰۱۳). در مدل ارائه شده این پژوهش نیز اگر دینداری با کشمکش پایین مذهبی و نمره سازمان شخصیت پایین همراه باشد، یعنی فرد دارای اختلال قابل ملاحظه‌ای در سطح شخصیت نباشد؛ کارکرد سلامت‌بخش دین در کاهش اضطراب مرگ تأیید می‌شود.

از سوی دیگر جهان‌بینی‌های مذهبی و دینداری می‌توانند به منابع تهدید حرمت خود، بی‌اطمینانی یا ناامیدی تبدیل شوند، مانند آنچه در کشمکش‌های مذهبی اتفاق می‌افتد؛ زمانی که افراد احساس می‌کنند در شرایط سخت زندگی به وسیله خداوند تنبیه یا رها شده‌اند، احساس می‌کنند که خداوند تسلط دائمی بر آنها دارد، اما مراقبت و آسایش آنها را فراهم نمی‌کند و این تصور، کارآیی جهان‌بینی مذهبی و دینداری آنان را در دفاع از اضطراب مرگ مختل می‌کند. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند که کشمکش‌های مذهبی از این نوع موجب افزایش افسردگی (پارگامنت و همکاران، ۲۰۰۴) و خطر مرگ و میر بزرگسالان مبتلا به بیماری در طول یک سال می‌شود (پارگامنت و همکاران، ۲۰۰۱). افرادی که دچار کشمکش‌های مذهبی هستند، معتقدند که نیت خداوند کمتر مثبت و بیشتر منفی است و در نهایت این کشمکش‌ها، افت معنوی بیشتر و دینداری کمتری را درک می‌کردند؛ همچنین بین ویژگی‌های شخصیت آسیب‌دیده و نبود دینداری ارتباط وجود دارد (زاهدیان و همکاران، ۱۴۰۱؛ اسپنسر^۲ و همکاران، ۲۰۱۲، میلر^۳ و همکاران، ۲۰۱۲؛ گاندرسون^۴ و همکاران، ۲۰۱۱؛ لیخسنرینگ^۵ و همکاران، ۲۰۱۱؛ به نقل از حافظی و همکاران، ۲۰۱۴). کشمکش‌های مذهبی بالا و سطح پایین دینداری در افراد با ویژگی‌های شخصیتی آسیب‌دیده ممکن است یک عامل خطر برای مشکلات روانی آینده از جمله اضطراب مرگ باشد. این افراد خط سیر روان‌شناختی منفی داشتند و بیشتر در معرض مشکلات روانی بودند. این تحلیل مطابق با حجم گسترده‌ای از تحقیقات است که نشان می‌دهد مشکلات شخصیتی مستلزم واکنش منفی بالاتری نسبت به عوامل استرس‌زا است و عامل خطر برای طیف وسیعی از اختلالات هیجانی است (اورمل^۶ و همکاران، ۲۰۱۳؛ به نقل از ویلت و همکاران، ۲۰۱۶). همچنین این افراد، آمادگی بیشتری برای تجربه عواطف منفی از جمله ترس و اضطراب دارند و ضعیف‌تر از دیگران با استرس کنار می‌آیند؛ انتظار می‌رود که نسبت به موضوع مرگ نیز اضطراب بیشتری را

-
1. Park & Slattery
 2. Spencer
 3. Miller
 4. Gunderson
 5. Leichsenring
 6. Ormel

تجربه کنند (خیاط و همکاران، ۱۳۹۷). نبود رابطه مستقیم دینداری با اضطراب مرگ به معنای این است که با بالا رفتن دینداری، اضطراب مرگ در برخی کاهش و در برخی افزایش می‌یابد. ممکن است افزایش اضطراب مرگ با افزایش دینداری به دلیل احساس گناه باشد، همچنان که برخی تحقیقات به این نتیجه رسیده‌اند (ربانی و همکاران، ۱۳۹۴ و تیبیک و همکاران، ۱۳۹۴). در مدل ارائه شده این پژوهش نیز چنانچه دینداری با کشمکش بالای مذهبی و نمره سازمان شخصیت بالا همراه باشد، کارکرد سلامت بخش دین در کاهش اضطراب مرگ با مشکل روبه‌رو می‌شود.

براساس آنچه بیان شد، با توجه به مدل تأیید شده در این پژوهش و شواهد یادشده از پژوهش‌های دیگر مشخص می‌شود که دینداری به تنهایی نمی‌تواند اضطراب مرگ را پیش‌بینی کند، اما وقتی متغیرهای بالینی (سازمان شخصیت) و کشمکش‌های معنوی هم‌زمان با دینداری مورد مطالعه قرار گیرند، اضطراب مرگ قابل پیش‌بینی است.

محدودیت پژوهش

یافته‌های پژوهش حاضر مبنی بر رابطه دینداری و کشمکش‌های مذهبی، سازمان شخصیت و نیز اضطراب مرگ با همسویی قابل توجه یافته‌های پژوهش‌های دیگر استحکام یافت؛ با وجود آن، عواملی مانند حذف بعد فکری دین در پرسشنامه دینداری به دلیل تبلیغات در ایران (همزمان با تبلیغات دینی از سوی رسانه‌های رسمی، تبلیغات گسترده ضد دینی هم توسط رسانه‌های مخالف وجود دارد و در هر صورت بعد فکری دین هم جزئی از دینداری است)، همچنین وجود سوالاتی برای سنجش بعد مناسکی که به نظر می‌آید نه تنها افراد با نمره دینداری پایین، بلکه بسیاری از افراد با دینداری بالا و متوسط هم به آن پاسخ منفی می‌دهند (مثل شرکت در نماز جمعه یا میزان حضور در مسجد) سبب می‌شوند که نمره دینداری در این سنجش با واقعیت فاصله داشته باشد. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده ابعاد این رابطه با دقت و گستردگی بیشتر و با ابزارهای متنوع و متفاوتی مورد مطالعه قرار گیرد؛ همچنین به نظر می‌آید طراحی مقیاس‌های متناسب با فرهنگ ایرانی-اسلامی در مورد اضطراب مرگ، دینداری و کشمکش‌های مذهبی می‌تواند نتایج قابل اعتمادتری را در اختیار پژوهشگران قرار دهد؛ افزون بر آن، طراحی مداخلاتی همسو با آموزه‌های دینی و فرهنگی در راستای بهبود کشمکش‌های مذهبی و ارتقای دینداری پیشنهاد می‌شود که در نهایت در ایجاد شخصیتی سالم و اضطراب مرگ کمتر و سلامت روان بیشتر کمک‌کننده است.

منابع

۱. ابراهیمی جمارانی، محیا، عدنان اکبری، حجت‌اله فراهانی و پرویز آزادفلاح (۱۴۰۱). «ویژگی‌های روانسنجی مقیاس کشمکش‌های مذهبی و معنوی در جامعه ایرانی». روان‌شناسی کاربردی. س ۱۶، ش ۳ (پیاپی ۶۳)، ص ۴۳-۷۱.
۲. احمدی حسین و محمد باقری (۱۳۹۴). «پیش‌بینی مرگ ناشی از اضطراب براساس سرسختی روان‌شناختی و ویژگی‌های شخصیتی». شخصیت و تفاوت‌های فردی. س ۴، ش ۹، ص ۹۵-۱۱۴.
۳. تیبک، محمدتقی؛ ناصر آقابابایی و علی فتحی آشتیانی (۱۳۹۴). «رابطه احساس گناه و شرم با دینداری و سلامت روان». پژوهشنامه روان‌شناسی اسلامی. س ۱، ش ۱، ص ۱۶۰-۱۷۶.
۴. خیاط، خالد، بیوک تاجری، سارا پاشنگ و سعید ملیحی الذاکرینی (۱۳۹۷). «نقش میانجی رضایت از زندگی در رابطه بین شخصیت و اضطراب مرگ در سالمندان». تحقیقات علوم رفتاری. س ۱۶، ش ۱، ص ۱۸۹-۱۹۷.
۵. ربانی، زینب، ایمان اله بیگدلی و محمود نجفی (۱۳۹۴). «رابطه مذهب با سلامت روان: نقش میانجی احساس شرم و گناه». پژوهش‌های روان‌شناسی بالینی و مشاوره. س ۵، ش ۱، ص ۱۳۴-۱۵۳.
۶. رجبی، غلامرضا و محمود بحرانی (۱۳۸۰). «تحلیل عاملی سؤال‌های مقیاس اضطراب مرگ». روان‌شناسی. س ۲۰، ص ۳۳۱-۳۴۴.
۷. زاهدیان، سیدحسین؛ محمدرضا تقوی و محمدعلی گودرزی (۱۴۰۱). «بررسی تجربه زیسته دین در افراد دارای سازمان شخصیت نوروتیک و مرزی: یک مطالعه پدیدارشناختی». ارمغان دانش. س ۲۷، ش ۶، ص ۷۸۲-۷۹۷.
۸. سراج‌زاده، حسین و محمدرضا پویافر (۱۳۸۷). «مقایسه تجربی سنجه‌های دینداری: دلالت‌های روش‌شناسانه کاربرد سه سنجه در یک جمعیت». جامعه‌شناسی ایران. دوره ۸، ش ۴، ص ۳۷-۷۰.
۹. شاکر، لیلا (۱۳۹۷). پیش‌بینی عود سوء مصرف مواد براساس سازمان شخصیت. قدرت ایگو و کیفیت روابط ایژه‌ای در افراد معتاد اقدام به ترک شهر قم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی بالینی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم.

۱۰. صادقی، مسعود، سارا قادری جاوید و بیتا شلانی (۱۳۹۸). «پیش‌بینی تعهد زناشویی براساس ویژگی‌های شخصیت. سبک‌های دلبستگی و جهت‌گیری دینی در دانشجویان متأهل». پژوهش در دین و سلامت. س ۵، ش ۳، ص ۱۸-۳۱.
۱۱. طالبان، محمدرضا (۱۳۷۹). بررسی تجربی دینداری نوجوانان کشور. تهران: وزارت آموزش و پرورش. معاونت پرورشی.
۱۲. علیانسنب، سیدحسین (۱۳۸۹). «بررسی رابطه دینداری و اضطراب مرگ در بین دانشجویان و طلاب شهر قم». روان‌شناسی و دین. ش ۱۴، ص ۵۵-۶۸.
۱۳. فرامرزی، حمید، سعید علیپور، ننه مهدیانی و محمد ولیپور (اهواز ۱۳۹۴). «نقش کیفیت زندگی و ویژگی‌های شخصیتی بر اساس اضطراب مرگ در دانشجویان پزشکی دانشگاه علوم پزشکی جندی شاپور». مجموعه مقالات همایش.
۱۴. فرانک، یومانس؛ جان ف. کلارکین، اوتوف. کرنبرگ (۱۳۹۶). روان‌درمانی معطوف به انتقال برای اختلال شخصیت مرزی (راهنمای بالینی). ترجمه فرزین رضاعی. تهران: ارجمند.
۱۵. قاسمی، فاطمه، قاسم عسکری‌زاده و سیدمحمدحسین موسوی‌نسب (۱۳۹۸). «رابطه ویژگی‌های شخصیت. نگرش مذهبی و رضایت جنسی با گرایش به طلاق در زنان پیراپزشک شهر کرمان در سال ۹۵-۱۳۹۴». پژوهش در دین و سلامت. س ۵، ش ۴، ص ۲۰-۳۳.
۱۶. محمدی، امیر و محسن شاه کرمی (۱۳۹۷). «بررسی رابطه بین ویژگی‌های شخصیت و اضطراب مرگ در بین دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز». کنفرانس ملی دستاوردهای نوین جهان در تعلیم و تربیت. روان‌شناسی و حقوق.
۱۷. میرحسینی، سیدحسین، شهناز نوحی، مسعود جان‌بزرگی، حسینعلی مهاجر و ملکه ناصری فدافن (۱۳۹۹). «نقش سلامت معنوی و مقابله مذهبی در پیش‌بینی اضطراب مرگ در بیماران مبتلا به ویروس کرونا». مطالعات اسلام و روان‌شناسی. س ۱۴، ش ۲۶، ص ۴-۲۹.
۱۸. نانسی مک ویلیامز (۱۹۹۴). تشخیص روان تحلیلی (شناخت ساختار شخصیت در فرایند بالینی). ترجمه غلامرضا جوادزاده (۱۴۰۰). تهران: ارجمند.
19. Al.Sabwah, M. N., Abdel.Khalek, A. M. (2006). Religiosity and death distress in Arabic college students. *Death Studies*. 30(4). 365-375.
20. Ano, G. G. & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A metaanalysis. *Journal of Clinical Psychology*. 61(4). 461-480.

21. Bakan, AB. & Arli SK, Yildiz, M. (2019). Relationship Between Religious Orientation and Death Anxiety in Elderly Individuals. *J Relig Health*. 58(6): 2241-2250.
22. Bockrath, M. F., Pargament, K. I., Wong, S., Harriott, V. A., Pomerleau, J. M., Homolka, S. J., Chaudhary, Z.B. & Exline, J.J. (2021). Religious and spiritual struggles and their links to psychological adjustment: A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychology of Religion and Spirituality*.
23. Darrell, A. & Pyszczynski, T. (2016). Terror management theory: Exploring the role of death in life. In: Harvell LA, Nisbett GS, Editors, *Denying death: An interdisciplinary approach to terror management theory*. London, UK: Psychology Press; 1-15.
24. Edmondson, D., Park, C. L., Chaudoir, S. R. & Wortmann, J. H. (2008). Death without God. Religious struggle, death concerns and depression in the terminally III. *Psychological Science*. 19 (8), 754-758.
25. El-Bassiouny, N., Abou- Youssef, M, Kortam, W, Abou_Aish E, Abou- Youssef, M. & Kortam, W. (2011). Measuring islamic-driven buyer behavioral implications: a proposed market-minded religiosity scale. *Journal of American Science*; 7:788-801.
26. Ellis, Lee & Eshan A.W. (2013). Religiosity and Fear of Death: A Theory-Oriented Review of the Empirical Literature. *Review of Religious Research*. 55:149-189.
27. Ellis, Lee & Eshan, A.W. (2013). Malini Ratnasingan Religiosity and fear of death: A three-nation comparison: Corrigendum. *Mental Health, Religion & Culture* 16: 662.
28. Ellison, C. G., Fang, Q., Flannelly, K.J. & Steckler, R.A. (2013). Spiritual struggles and mental health: Exploring the moderating effects of religious identity, *International Journal for the Psychology of Religion*. 23(3), 214-229.
29. Exline, J. J. (2013). Religious and spiritual struggle. In K. I. Pargament (Ed.). *APA handbook of psychology of religion, and spirituality* (p.459-475). Washington, DC: American Psychological Association.
30. Exline, J. J. & Rose, E. D. (2013). Religious and spiritual struggles. In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.). *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (2nd ed., p.380-398). New York, London: The Guilford Press.

31. Exline, J.J., Pargament, K.I., Grubbs, J.B. & Yali, A. M. (2014). The Religious and Spiritual Struggles Scale: Development and initial validation. *Psychology of Religion and Spirituality*. 6, 208 –222.
32. Firestone R, & Catlett J. (2009). *Beyond death anxiety: Achieving life-affirming death awareness*. Berlin, Germany: Springer Publishing Company.
33. Glock, C. & Stark, R. (1965). *Religion and Society in Tension*, Chicago: Rand McNally.
34. Hafizi S, Tabatabaei, D. & Koenig, HG. (2014). Borderline personality disorder and religion: a perspective from a muslim country. *Iran J Psychiatry*; 9(3): 137-41.
35. Hébert, E., Diguer, L., Descôteaux, J., Daoust, J. P., Rousseau, J.P., Normandin & L., Scullion, M. (2003). "The Personality Organization Diagnostic Form (Podf): A Preliminary Report On Its Validity And Interrater Reliability". *Psychotherapy Research*, 13(2):243–254.
36. Ho, D.Y. & Ho, R.T. (2007). Measuring spirituality and spiritual emptiness: Toward ecumenicity and transcultural applicability, *Review of General Psychology*. 11(1), 62.
37. Iverach, L., Menzies, RG. & Menzies, RE. (2014). Death anxiety and its role in psychopathology: Reviewing the status of a transdiagnostic construct, *Clin Psychol Rev*; 34(7): 580-93.
38. Jong, Jonathan, Robert Ross, Tristan Philip, Si.Hua Chang, Naomi Simons & Jamin Halberstadt (2018). The religious correlates of death anxiety: A systematic review and meta-analysis. *Religion, Brain & Behavior* 8: 4–20.
39. Kernberg, OF. & Caligor, E. (2002). *A psychoanalytic theory of personality disorders*, New York: Guilford.
40. Khawar, M., Aslam, N. & Aamir, S. (2013). Perceived social support and death anxiety among patients with chronic diseases, *Pakistan journal of medical research* 52(3):75-79.
41. Marin, Samantha (2019). *The Relationship between Religiosity and Implicit vs. Explicit DEATH Anxiety*, Honors dissertation for the degree of Bachelor of Science, Union College, Schenectady, NY, USA, p.2324.

42. McConnell, K.M., Pargament, K.I., Ellison, C.G. & Flannelly, K.J. (2006). Examining the links between spiritual struggles and symptoms of psychopathology in a national sample, *Journal of Clinical Psychology*, 62(12),1469–1484.
43. Miller, L., Wickramaratne, P., Gameroff, MJ., Sage, M., Tenke, CE. & Weissman, MM. (2012). Religiosity and major depression in adults at high risk: a tenyear prospective study, *Am J Psychiatry*;169: 89-94.
44. Muffly, L., Hlubocky, F., Khan, N., Wroblewski, N., Breitenbach, N., Gomez, K. & McNeer, J. (2016). Psychological Morbidities in Adolescent and Young Adult Blood Cancer Patients During Curative.Intent Therapy and Early.
45. Park, C.L. & Slattery, J.M. (2013). Religion, spirituality and mental health, In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (2nd ed., p.540–559).
46. Pargament, K.I. (2011). *Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred*, Guilford press.
47. Pargament, K.I., Mahoney, A.E., Shafranske, E. P., Exline, J. J. & Jones, J.W. (2013). *From research to practice: Toward an applied psychology of religion and spirituality*.
48. Pargament, K.I., Koenig, H.G., Tarakeshwar, N. & Hahn, J. (2001). Religious struggle as a predictor of mortality among medically ill elderly patients: A 2-year longitudinal study, *Archives of Internal Medicine*, 161,1881–1885.
49. Pargament, K.I., Koenig, H.G., Tarakeshwar, N. & Hahn, J.(2004). Religious coping methods as predictors of psychological, physical and spiritual outcomes among medically ill elderly patients: A two-year longitudinal study, *Journal of Health Psychology*, 9,713–730.
50. Saleem, T. & Saleem, S. (2020). Religiosity and Death Anxiety: A Study of Muslim Dars Attendees, *J Relig Health*, 59(1):309-317.
51. Sansone, RA., Kelley, AR. & Forbis, JS. (2012). Religion/spirituality status and borderline personality symptomatology among outpatients in an internal medicine clinic.*International, Journal of Psychiatry in Clinical Practice*;16(1):48-52.

52. Sibilla, F., Imperator, Ch., Mancini, T. & musetti, A. (2022). The association between level of personality organization and problematic gaming: Anxiety, depression and motivations for playing as mediators, *Addictive Behaviors*.
53. Smith, T.B., McCullough, M. E. & Poll, J. (2003). Religiousness and depression: Evidence for a main effect and the moderating influence of stressful life events, *Psychological Bulletin*, 129, 614–636.
54. Solomon, S., Greenberg, J. & Pyszczynski, T. (1991). A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews, In M. Zanna (Ed.). *Advances in experimental social psychology*, 24:93–159.
55. Spencer, R.J., Ray, A., Pirl, W.F. & Prigerson, H.G. (2012). Clinical correlates of suicidal thoughts in patients with advanced cancer, *Am J Geriatr Psychiatry*; 20:327-336.
56. Suhail, K. & Akram, S. (2002). Correlates of death anxiety in Pakistan, *Death Studies*, 26, 39-50.
57. Templer, D. I. (1970). The construction and validation of a Death Anxiety scale. *Journal of General Psychology*, 82: 165-177.
58. Wilt, J. A., Grubbs, J. B., Exline, J. J. & Pargament, K. I. (2016). Personality, religious and spiritual struggles, and well-being, *Psychology of Religion and Spirituality*, 8(4), 341–351.
59. Zarzycka, B., Rybarski, R. & Sliwak, J. (2017). The Relationship of Religious Comfort and Struggle with Anxiety and Satisfaction with Life in Roman Catholic Polish Men: The Moderating Effect of Sexual Orientation, *J Relig Health Dec*; 56 (6): 2162-2179.